

STRAIPSNIO
PUBLIKACIJĄ PARĖMĖ



LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

Joana VITKUTĖ

POSTMODERNI NYDERLANDŲ ŠIAURĖS SIMFONIJA, arba APIE GRONINGENO MUZIEJŲ

Nyderlandų Karalystės šiaurėje esantis Groningeno miestas – vieno išpūdingiausių XX amžiaus pabaigos postmoderniosios visuomeninės architektūros pavyzdžių – Groningeno muziejus – namai. Šiais metais Groningeno universitete Meno istorijos magistrantūros studijas baigusi Joana VITKUTĖ iš arčiau žvelgia į šio nepaprastai charakteringo pastato istoriją ir architektūrą, o apie kasdienes institucijos iššūkius kalbasi su muziejaus direktoriumi Andreasu BLÜHMU.

POSTMODERN SYMPHONY OF THE NORTHERN NETHERLANDS, OR ABOUT THE GRONINGER MUSEUM

The city of Groningen in the north of the Kingdom of the Netherlands hosts the Groningen Museum, which is one of the most impressive examples of postmodern public architecture of the end of the 20th century. Joana VITKUTĖ, who graduated this year with an MA in History of Art from the University of Groningen, takes a close look at the history of this extraordinary building, and talks to Andreas BLÜHM, the director of the museum, about the everyday challenges confronting this impressive institution.

ŠIAURĖS SOSTINĖ

„Er gaat niets boven Groningen“ („Aukščiau Groningeno nieko nėra“), – skelbia šūkis, ilgainiui tapęs kone oficialiu Groningeno miesto ir to paties pavadinimo provincijos *motto*. Šią frazę galima interpretuoti dvejopai. Viena vertus, pažvelgus į žemėlapi, nesunku įsitikinti, kad toliau už pačioje Nyderlandų šiaurėje įsikūrusio, daugelį šimtmečių gynybine tvirtove buvusio Groningeno iš tikrųjų nerasime kito jam dydžiu ir svarba prilygstančio miesto¹. Kita vertus, minėtasis *motto* drauge simbolizuoja ir pačių miestiečių pasididžiavimą savo namais – pasak jų, už Groningeno ne tik kad nėra nieko aukščiau, bet už jį nėra ir nieko geriau! Su jais nesutikti sunku. Provincijos sostinė, kurioje gyvena kiek daugiau nei 230 tūkstančių žmonių, tikrai turi kuo pasigirti.

Pirmiausia tai gilios tradicijos universitetinis miestas. 1614 metais įkurtas ir į geriausių pasaulio aukštųjų mokyklų šimtuką patenkančias Groningeno universitetas – antras pagal amžių šalyje ir tikrai nestokoja populiarumo². Ši aplinkybė lemia kitą žavų Groningeno bruožą – jaunumą. Net apie 56

tūkstančiai miesto gyventojų yra studentai, tad vidutinis groningeniečių amžius – vos 36 metai. Dar vienas charakteringas Groningeno bruožas – dviračių gausa. Žinoma, Nyderlandai apskritai garsėja meile šiai transporto priemonei, tačiau šalies šiaurės sostinė – išskirtinė. Net apie 60 procentų kasdienių kelionių mieste atliekama dviračiu, o jų Groningene priskaičiuojama daugiau nei 300 tūkstančių³.

Vis dėlto vienas Groningeno pasididžiavimas dar liko nepaminėtas. Tik išėjus iš dailios centrinės geležinkelio stoties⁴ ir per pakeliamąjį pėsčiųjų ir dviračių tiltą patraukus miesto centro link, žvilgsnis neišvengiamai užklius už ypatingo pastato – vadinamojoje Muziejaus saloje (*Museumeland*) stūkšančio išpūdingos architektūros Groningeno muziejaus (*Groninger Museum*).

NAUJASIS KAIMYNAS

Groningeno muziejus savo pradžia vadina 1874 metus, kai Senienų kabineto pagrindu mieste buvo įkurta pirmoji atminties institucija. 1890 metais jai oficialiai buvo suteiktas Groningeno provincijos senienų muziejaus vardas. 1894–1907 metais pagal architekto Cornelio Hendriko Peterso (1847–1932) projektą į pietvakarius nuo miesto centro buvo pastatytas nuolatinis muziejaus pastatas⁵. Vis dėlto, prabėgus beveik šimtmečiui, statinys ėmė neatitikti šiuolaikiniam muziejui keliamų reikalavimų. Proga pakeisti šią situaciją pasitaikė netrukus.

1987 metais Nacionalinė Nyderlandų gamtinių dujų kompanija (*N. V. Nederlandse Gasunie*) minėjo 25 metų sukaktį ir ta proga nusprendė įteikti dovaną Groningenui – miestui, kuriame iki šiol yra įsikūrusi kompanijos būstinė. Tuometis Groningeno muziejaus direktorius Fransas Haksas (1938–2006)⁶ pasiūlė investuoti į visiškai naujo muziejaus statybą. Charizmatiškojo Haksos įtikinta kompanija šiaurės miesto savivaldybei skyrė 25 mln. guldenų (11 mln. eurų) ir taip pradėjo ambicingą kultūrinį projektą. Haksas buvo tvirtai įsitikinęs, kad muziejaus projektą reikia patikėti italų dizaineriui ir architektui Alessandro Mendini (1931–2019), kurio

Groningeno muziejus. Iš kairės į dešinę: Mendini ir Coop Himmelb(l)au paviljonai. Eriko ir Petros HESMERGŲ fotografija



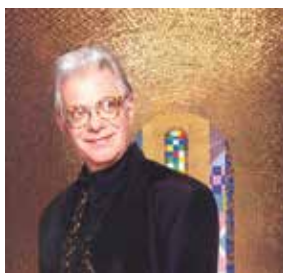
darbais jis žavėjosi. Tam, kad tuo patikėtų tiek savivaldybės atstovai, tiek patys Groningeno gyventojai, 1988 metais muziejaus direktorius surengė Mendini kūrybos retrospektyvą⁷. Paroda sulaukė pasisekimo, ir netrukus Mendini buvo leista imtis darbo. Po kelerių metų Groningene iškilo fantastiškas postmoderno dvasios persmelktas pastatas.

Vis dėlto Haksio ir Mendini iniciatyva neapsiėjo be trukdžių ir problemų. Po ilgų diskusijų pagaliau pasirinkus minėtąją dabartinę muziejaus vietą, t. y. iš muziejaus pastatų suformuotą dirbtinę kanalo „salą“, jungiančią stotį su pietine miesto centro dalimi, neilgai trukus buvo susidurta su aplinkinių gyventojų pasipiktinimu. Muziejaus kaimynystėje gyvenantys žmonės baiminosi, kad kontroversiško dizaino statinys ne tik sugadins vaizdą į kanalą, bet ir paveiks jų būstų pardavimo kainas. Protestuotojai kreipėsi net į Aukščiausiąjį Teismą, ir statybos buvo sustabdytos metams, tačiau, sulaukus tvirtos vietos valdžios palaikymo, 1992-aisiais jos vėl buvo atnaujintos. Nepatenkintiems gyventojams teko priprasti prie naujojo „kaimyno“. 1994 metais per iškilmingą ceremoniją gerokai pasikeitusio Groningeno muziejaus duris atvėrė pati Nyderlandų karalienė Beatričė⁸. Nuo pat pirmųjų darbo dienų muziejus tapo itin populiarus, ir ne tik dėl parodų. Nė kiek ne mažiau žmonės intrigavo ir pats pastatas, drąsia ir spalvinga architektūra puikiai atspindintis jaunatvišką ir netramdomą Groningeno dvasią.

APIE MUZIEJŲ

Vienas ryškiausių italų radikaliojo dizaino atstovų Mendini – jo profesinis kelias ėjo drauge su tokiais vardais ir reiškiniais kaip grupės *Studio Alchimia* ir *Memphis* ar jo paties drauge su broliu Francesco įsteigta studija *Atelier Mendini* – kūrė XX amžiaus pabaigos postmodernizmo dvasia ir sąmoningai priešinosi nusistovėjusiai meno šakų ir stilių hierarchijai. Anot Mendini, visa tai, kas sudaro mus supančią kultūrą, ne tik gali, bet ir turi „maišytis“ ir komunikuoti tarpusavyje be jokių ribų, nes šiuolaikiniame pasaulyje, kuriame „viskas jau yra sukurta“, vieningos vizualinės kalbos nėra ir negali būti⁹. Toks Mendini požiūris lėmė ir tai, kad jo projektuose visada buvo skatinamas įvairių sričių menininkų bendradarbiavimas ir keitimasis žiniomis. Visa tai atsispindi ir Groningeno muziejaus kūrybos procese.

Kitaip nei įprasta, Groningeno muziejus yra ne vieno ar dviejų, o net keturių individualių kūrėjų darbo vaisius. Mendini sau į kompaniją pakvietė dar tris gerai žinomus meno pasaulio vardus – italą Michelę de Lucchi, prancūzą Phillipe'ą Starcką ir amerikietį Franką Stellą. Deja, dėl finansinių problemų pastarojo menininko idėjų teko atsisakyti¹⁰. Stellą netrukus pakeitė Vienoje įsikūrusi austrų architektūros, dizaino ir miestų planavimo studija *Coop Himmelb(l)au*¹¹. Taigi muziejus – tai puikus Mendini propaguoto meninio bendradarbiavimo pavyzdys. Maža to, skatinamas ekstravagantiško rezultato siekiančio Haksio bei vedamas savo paties įsitikinimu, Mendini siekė suburti kuo universalesnę, plataus mąstymo, tarpdisciplininę, taigi ne vien tik architektūroje besispecializuojančių dizainerių komandą. Tomis pačiomis nuostatomis vadovautasi ir 2010 metais, kai po renovacijos muziejaus erdves papildė kruopščiai Mendini atrinktų jaunesniosios kartos dizainerių – olando Marteno Baaso, belgo Jobo Smeetso ir olandės Nynkės Tynagel dueto *Studio Job* bei ispano Jaimės Hayono – interjerai¹².



Frans Haks. *Groninger Museum* archyvas;
Alessandro Mendini. Carlo LAVATORI fotografija

Iš trijų didelių ant vandens pastatytų ir tiltelių bei aikštelių jungiamų paviljonų sudarytas Groningeno muziejus primena didelę ilgą salą. Tokia erdvė išskaidyta jo forma ne tik aklinau neuždengia peizažo aplinkiniams gyventojams, bet ir leidžia kanalu laisvai plaukti laivams. Na, o drauge su muziejumi pastatytas ir į jo struktūrą integruotas pakeliamasis Hendriko Nicolaaso Werkmano¹³ vardu pavadintas tiltas, kurio pradžia žymi ryškiai mėlyna arka, pėstiesiems ir dviratininkams gerokai sutrumpino kelią nuo stoties iki miesto centro. Tiesa, tiltas daug naudos duoda ir pačiam muziejui. Tiltu viduryje yra nedidelė abstrakčios *Atelier Mendini* sukurtos skulptūros puošiamą aikštė – *piazza*, o jos dešinėje – pagrindinis ir vienintelis įėjimas į muziejų. Taigi vietos prie pat vienos judriausių miesto arterijų įsikūrusiam Groningeno muziejui tikrai galima pavydėti.

Pažvelgę į kairiąją *piazos* pusę pamatysime sidabrinį cilindro formos Starcko paviljoną, skirtą taikomios dailės kolekcijai. Šis statinys pastatytas ant plytinio, į bastioną panašaus (tiesioginė nuoroda į fortifikacinę Groningeno praeitį) de Lucchi paviljono, kuriame pristatoma nuolatinė muziejaus ekspozicija, aprėpianti eksponatus nuo archeologinių radinių, istorinių objektų ir tapybos darbų iki moderniojo ir postmoderniojo dizaino pavyzdžių¹⁴.

Piazos dešinėje esanti centrinė muziejaus dalis – Mendini kūrinys. Spalvingo paviljono viršuje įsikūrusi muziejaus bilietų kasa, suvenyrų parduotuvė, restoranas, o apačioje, kanalo vandens lygyje, – laikinoms parodoms skirtos salės. Vis dėlto dominuojantis šios dalies akcentas – „Aukštinis bokštas“

Groningeno muziejaus vaizdas iš paukščio skrydžio.
Bramo VAN DE BIEZENO fotografija





Andreas Blühm. Ewoudo ROOKSO fotografija

(*Gouden toren*). Šiame langų neturinčiame ir lankytojams neprieinamame statinyje Mendini suplanavo muziejaus širdį – lobyną, kolekcijų saugyklą. Taigi simbolinė centrinė bokšto padėtis ir auksu spindinti jo spalva buvo pasirinktos neatsitiktinai. Tiesa, dabar bokštas saugyklos funkcijos nebeatlieka. Išaugusios kolekcijos perkeltos į atskirą pastatą Groningeno pakraštyje, o Mendini sukurta erdvė naudojama administracinėms reikmėms.

Toliau už Mendini statinių visu gražumu atsiveria *Coop Himmelb(l)au* suprojektuotas laikinosioms parodoms skirtas paviljonas. Šis ekstravagantiškas statinys kiek disonuoja su gana harmoningais Starcko, de Lucchi ir paties Mendini pastatais. Ir nieko keisto. *Coop Himmelb(l)au* – gerai žinomi dekonstruktyvizmo atstovai, o paviljono estetika tai tik patvirtina¹⁵. Nepaprastai drąsios, laužytos, asimetriškos, įvairiais kampais svyrančios, iš metalo, betono, dervos ir stiklo sukonstruotos statinio formos ir naudotas medžiagas atkartojanti jo spalvų gama palieka tikrai didelį estetinį įspūdį.

Ne ką mažiau stebina ir muziejaus interjeras: Mendini suprojektuoti stiklo mozaikos margumynu padengti pagrindiniai muziejaus laiptai, futuristinės veidrodinės Hayono sukurto informacijos centro lubos, XIX amžiaus džentelmenų klubų estetiką šmaikščiai interpretuojanti *Studio Job* įrengta paskaitoms ir konferencijoms skirta *Job Lounge*, Starcko paviljone vingiuojantis šydų ir skraisčių labirintas ir dar daug kitų ekstravagantiškų muziejaus kampelių.

Ir vis dėlto kaip tokia stilių, idėjų ir požiūrių įvairovė gali sugyventi kartu, viename pastate? Kad ir kaip būtų keista, jie vienas kitam nė kiek netrukdo. Ko gero, kaip tik čia ir slypi Groningeno muziejaus unikalumas. Turbūt ne veltui savo darbo specifika Mendini lygino su dirigavimu orkestrui¹⁶. Ir tikrai – po pašėlusia, spalvų spalvomis ir formų formomis trykštančia jo suburto dizainerių „orkestro“ sukurta muziejaus išore vis dėlto slepiasi konceptuali „dirigento“ Mendini batuta, keletu mostų šios dėlionės detales sujungianti į nepamirštamą kūrinį – tikrą postmoderniąją spalvų, raštų ir netikėtumų simfoniją.

POKALBIS SU DABARTINIU GRONINGENO MUZIEJAUS DIREKTORIUMI ANDREASU BLÜHMU

Vokietijoje gimęs, augęs, studijavęs ir dirbęs, tačiau galiausiai į Nyderlandų kultūrinį gyvenimą įsiliejęs meno istorikas ir Groningeno universiteto profesorius papasakojo apie muziejaus kasdienybę, jame kaupiamas kolekcijas ir koronaviruso institucijai keliamus iššūkius¹⁷.

Gerbiamas profesoriau, Jums teko dalyvauti iškilmingame naujojo Groningeno muziejaus atidaryme 1994 metais. Kokie buvo pirmieji išpūdžiai?

Kaip ir daugelis kitų renginyje dalyvavusių žmonių, buvau nustebintas Groningeno gyventojų drąsos, leidusios atsirasti būtent tokiam muziejui – keturių architektų kūriniui. Visi buvome kiek sutrikę. Taip pat negalėjome atsikratyti minties, kvestionuojančios šio postmoderniosios architektūros dizaino pavyzdžio ilgaamžiškumą. Kitaip tariant, muziejus mums labai patiko, tačiau kartu ir baiminomės, kad po kokių penkerių metų niekas tokio pastato lankyti nebe norės.

Prieš 2012 metus, kai pradėjote dirbti Groningeno muziejuje, vadovavote ekspozicijų rengybai Van Gogho muziejuje Amsterdame ir buvote Kelne įsikūrusio Wallrafo–Richartzo muziejaus direktorius. Ar pastebėjote didesnių skirtumų tarp šių kultūrinių institucijų?

Iš esmės visi muziejai panašūs, nesvarbu, ar tai būtų Luvras, ar visai nedidelis vietinis muziejėlis – visų jų užduotys ir problemos yra tos pačios. Žinoma, institucijų dydis kartais lemia „kultūrinius“ skirtumus jas administruojant, tačiau iš esmės dauguma aspektų sutampa. Tiesa, skiriasi kolekcijų turinys ir pats įstaigos pobūdis – visada tenka atsižvelgti ir į tai, ar muziejus yra specializuotas, vietinis ar tarptautinis.

Groningeno muziejus dažniausiai pristatomas kaip moderniojo bei šiuolaikinio meno ir dizaino muziejus, nes kaip tik šios temos ir laikotarpiai dominuoja institucijos ekspozicijose. Vis dėlto paties muziejaus kolekcija yra tikrai įvairialypė, galinti pasigirti daugeliu eksponatų: nuo akmens amžiaus archeologinių radinių iki XVII amžiaus olandų meistrų paveikslų. Kiek Jums, kaip institucijos direktoriui ir kaip meno istorikui, svarbu pačiose ekspozicijose atspindėti kolekcijos turtingumą ir drauge išlaikyti pusiausvyrą tarp praeities ir ateities, tarp naujo ir seno?

Pusiausvyra yra svarbu, tačiau ne tik ji. Labai svarbus ir pats visa ko „mišinys“. Man labai patinka tokie charakteringi muziejai kaip Groningeno ir kiti, kurių kolekcijose galima atrasti nepaprastai platų žanrų, laikotarpių, objektų pasirinkimą. Bet turbūt labiausiai mane žavi tai, kad Groningeno muziejuje visada vienu metu vyksta daugelis skirtingų parodų. Neretai nutinka ir taip, kad į vieną iš jų atėjusiems žmonėms didesnį įspūdį netikėtai palieka visai kita ekspozicijos dalis, kurios jie iš pradžių net neplanavo aplankyti.

Mums ir dabar tai daryti sekasi visai neblogai, tačiau manau, kad Groningeno muziejus galėtų dar labiau tobulėti anksčiau minėtoje skirtingų eksponatų tarpusavio derinimo ar vadinamojo „maišymo“ srityje. Tam mums reikėtų dar kartą naujai permąstyti ir įvertinti muziejaus kolekciją. Būtent toks giluminis tyrimas mane labiausiai ir intriguoja. Viliuosi, kad tai sudomintų ir visuomenę.

Tema, kurios šiais laikais turbūt tiesiog negalima aplenkti, – vis dar besitęsianti COVID-19 pandemija. Dabar, pasitelkęs saugumo priemones, muziejus ir vėl veikia, maža to, nekantrauja lankytojams pristatyti naują itin intriguojančią parodą, skirtą legendinei britų roko grupei The Rolling Stones¹⁸. Nepaisant to, vis vien norisi klausyti, kokią įtaką institucijai ir jos planams padarė beveik trijų mėnesių karantinas¹⁹. Galbūt muziejus atrado naujų netikėtų būdų palaikyti ryšį su lankytojais? Ir su kokiais sunkumais susidūrėte minėtą parodą organizuodami koronaviruso nulemtų neįprastų aplinkybių akivaizdoje?

Muziejus neišvengiamai buvo paveiktas – turėjome užsirdaryti. Nepaisant to, parengėme puikių virtualios veiklos pasiūlymų. Tiesa, iš pat pradžių nusprendėme, kad nebandysime iš karto aprėpti visko, pavyzdžiui, nesiėmėme organizuoti ir transliuoti gido vedamų turų po muziejų. Vietoj to lankytojams pasiūlėme virtualius keleto parodų vizualus, tad muziejus erdves jie galėjo apžiūrėti 360 laipsnių kampu. Taip pat organizavome projektą, kurio metu raginame žmones kiekvieną savaitę muziejui siųsti per karantiną sukurtus meno kūrinius ir skelbėme juos virtualioje erdvėje. Visos minėtos iniciatyvos buvo šiltai įvertintos visuomenės.

Kai po keleto mėnesių muziejui ir vėl buvo leista atsідaryti, lankytojų srautai augo gana lėtai. Taip pat buvo gana sunku organizuoti parodų salių ir kitų erdvių lankymo maršrutus, nuolat stengiantis, kad tarpusavyje nesusidurtų didesnės žmonių grupės. Nepaisant to, pastaroji aplinkybė netikėtai davė teigiamų rezultatų – staiga tam tikrose muziejaus dalyse, kurios paprastai būdavo gana tuštokos, sutikdavai vis daugiau žmonių. Tad kartais pajuokaujame, kad galbūt vertėtų tokią muziejaus maršrutų tvarką įvesti ir visam laikui. Prasidėjus atostogų sezonui, vėl sulaukėme daug lankytojų. Iš dalies tai lėmė ir tai, kad dėl visiems suprantamų aplinkybių dauguma olandų, kaip ir kitų šalių gyventojai, šiemet dažniausiai rinkosi vasaroti ir keliauti namuose, tad vasara muziejui buvo tikrai sėkminga.

Artėjanti *The Rolling Stones* skirta paroda, kuri, tikėtina, bus tikras *blokbasteris*, mums yra dar vienas iššūkis. Organizuoti tokį renginį COVID-19 apribojimų akivaizdoje nėra paprasta, tačiau tikiuosi, kad mums pavyks. Padidinome parodos užimamą plotą, kiek atokiau vieną nuo kito išskirstėme eksponatus, suplanavome vienpusį judėjimą po parodos erdves. Taip pat nustatėme labai griežtą lankymo režimą – į parodą kas penkiolika minučių bus įleidžiamas tik nustatytas skaičius lankytojų. Taigi, logistiniu požiūriu šios parodos rengimas ir įgyvendinimas tikrai nebuvo pats lengviausias.

Ką pasakytumėte tiems, kurie vis dar abejoja, ar vertėtų leisti į beveik poros valandų kelionę traukiniu iš Amsterdamo į Groningoną ir aplankyti nenuginčijimą šio šiaurės miesto įžymybę – Groningeno muziejų?

Na, jeigu esi tinginys ir nenori niekur išjudėti, tai lik, kur esi, mums tavęs ir nereikia! (Juokiasi) Juokauju! Tie, kurie aplanko muziejų, tikrai nesigaili. Atstumas tarp Amsterdamo ir Groningeno nedidelis. Pusantrios valandos ar viena valanda ir keturiasdešimt penkios minutės – tai niekis, ypač palyginus su didesnėmis šalimis. Tačiau tai, žinoma, suprantama. Aš ir pats itin dažnai nevykstu į kiek daugiau nuo Groningeno nuto-

lusius Maastrichtą, Leideną ar Roterdamą. Tad kartais, į pagalbą pasitelkus geras parodas, mums pasiseka pritraukti žmonių ir iš kiek toliau. Vis dėlto neretai akylesnis mūsų žvilgsnis krypsta ne tiek į atvykėlius iš Nyderlandų vakarų, kiek į vietinę publiką, į pačius Groningeno gyventojus, kurie dėl vienu ar kitu priežasčių nesilanko muziejuje. Dedame daug energijos ir pastangų, kad jie kuo dažniau nepraeitų pro šalį.

Ačiū už pokalbį!

Joana VITKUTĖ

¹ *Streetfilms*, „Groningen: The World’s Cycling City“, in: [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=fv38J7SKHg&t=811s) [žiūrėta 2020-09-17], <https://www.youtube.com/watch?v=fv38J7SKHg&t=811s>.

² Groningeno universitetą lenkia tik 1575 m. įkurtas Leideno universitetas.

³ „About The City“, in: [groningen.nl](https://groningen.nl/en/discover-groningen/city) [žiūrėta 2020-09-18], <https://groningen.nl/en/discover-groningen/city>.

⁴ 1896 m. Izaako Gosschalko (1838–1907) suprojektuotas neogotikos ir neorenesanso stilių Groningeno stoties pastatas 2019 m. buvo išrinktas pačia gražiausia geležinkelio stotimi Nyderlanduose. Žr. Traci White, „Groningen Central Named “Most Beautiful Station In The Netherlands”“, 2019-08-07, in: [northerntimes.nl](https://northerntimes.nl/groningen-central-named-most-beautiful-station-in-the-netherlands/) [žiūrėta 2020-09-18], <https://northerntimes.nl/groningen-central-named-most-beautiful-station-in-the-netherlands/>.

⁵ *Groninger Museum. Architecture*, Groningen: Groninger Museum, 2018, p. 1.

⁶ Fransas Haksas Groningeno muziejui vadovavo 1978–1995 m.

⁷ *Groninger Museum. Architecture*, p. 1.

⁸ *Ibid.*

⁹ Michiel Teeuw, „Dit wist je nog niet over de architectuur van het Groninger Museum“, 2019, in: [kunstspot.nl](https://www.kunstspot.nl/verhaal/dit-wist-je-nog-niet-over-de-architectuur-van-het-groninger-museum/) [žiūrėta 2020-09-22], <https://www.kunstspot.nl/verhaal/dit-wist-je-nog-niet-over-de-architectuur-van-het-groninger-museum/>; *Groninger Museum. Architecture*, p. 2–3.

¹⁰ Stella planavo paviljoną konstruoti iš teflono, tačiau Groningeno savivaldybei tai pasirodė per brangu. Žr. „Groninger Museum“, in: [architectuur.com](http://architectuur.com/ghiurta-2020-09-22) [žiūrėta 2020-09-22], <http://architectuur.com/ghiurta-2020-09-22>.

¹¹ Muziejaus statybos metu Mendini bendradarbiavo ir su Nyderlandų kūrėjais – architektų biuru *Team 4* bei dizaineriais Albertu Geertjesu ir Geertu Kosteriu. Žr. *Groninger Museum. Architecture*, p. 7.

¹² *Ibid.*

¹³ Hendrikas Nicolaasas Werkmanas (1882–1945) – olandų grafikas, 1918 m. įkurtos Groningeno modernistų menininkų grupės „Plūgas“ (*De Ploeg*) narys.

¹⁴ „Building“, in: [groningermuseum.nl](https://www.groningermuseum.nl/en/museum/building) [žiūrėta 2020-09-23], <https://www.groningermuseum.nl/en/museum/building>.

¹⁵ *Groninger Museum. Architecture*, p. 34.

¹⁶ Michiel Teeuw, *op. cit.*

¹⁷ Pokalbis vyko 2020 m. rugsėjo 11 ir 14 d.

¹⁸ Parodą *The Rolling Stones – Unzipped* muziejuje galima apžiūrėti nuo šių metų lapkričio 19 iki 2021 m. vasario 28 d.

¹⁹ Nyderlanduose karantinas tęsėsi nuo kovo 15 iki birželio 1 d.



Groningeno muziejus. Iš kairės į dešinę: Starcko ir de Lucchi paviljonai bei Mendini suprojektuota centrinė muziejaus dalis su „Auksiniu bokštu“. Ralpho RICHTERIO fotografija